

BİBLİYOGRAFYA :

Brockelmann, *GAL Suppl.*, III, 57-71; Zirikî, *el-A'lâm*, VI, 304-305; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mû'ellifîn*, IX, 168-171; Ömer Ferruh, *el-Minhâc fi'l-edebi'l-'Arabî ve tarihîh*, Beyrut 1380/1960, I, 127-131; Abdülazîz el-Mekâlih, *'Amâlika 'inde ma'tla'i'l-karn*, Beyrut 1988, s. 9-43; Şevki Dayf, *el-Edebü'l-'Arabiyyü'l-mu'âşır fi Mısr* [baskı yeri yok] 1979 (Dârü'l-Maârif), s. 100-110; Sibâi Beyyûmî v.dğr., *el-Edeb ve'n-nuşûs*, Libya 1982, s. 310-318; Ahmed Ubeyd, *Zikra's-şâ'ireyn: Şâ'irü'n-Nîl ve Emîrû's-şu'arâ*, Beyrut 1405/1985; M. Abdülmün'im Hafâcî, *el-Edebü'l-'Arabiyyü'l-hadis*, Kahire 1985, s. 92-113; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmî' fi târihi'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut 1986, s. 136-151; Ahmet Savran, *19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, Erzurum 1987, s. 161-169; Nezir M. Hikmetî, *el-Fuşâhî fi muvâceheti'l-tehaddiyât* [baskı yeri yok], 1991, s. 123-125; Zekî Mübârek, *Hâfîz İbrâhîm*, Beyrut 1411/1991; Abdülhamîd Sind el-Cündî, *Hâfîz İbrâhîm: Şâ'irü'n-Nîl*, Kahire 1992; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* [baskı yeri ve yılı yok], s. 504-507; Abbâs Mahmûd el-Akkâd, *Şu'arâ'ü Mısr*, Kahire, ts., s. 8-20; "Dîvânü Hâfîz", *el-Hilâl*, X, Kahire 1901-1902, s. 129-130; Selâme Mûsâ, "Hâfîz İbrâhîm", a.e., XXXII (1924), s. 627-638; "Sâ'atün ma'a Hâfîz Bek İbrâhîm", a.e., XXXVI (1928), s. 906-910; Abdülazîz el-Beşerî, "Beynî ve beyne Hâfîz İbrâhîm", a.e., XLVI (1937), s. 257-261; Mustafa Sâdik er-Râfî, "Hâfîz İbrâhîm", *el-Muktefat*, LXXXI/3, Kahire 1932, s. 266-276; Halîl Merdem Bek, "Ma'a Hâfîz İbrâhîm", *MMIADm.*, XXXI/3 (1956), s. 353-370; XXXI/4 (1956), s. 529-543.

HÜSEYİN YAZICI

HÂFİZ İBRÂHİM DALLIU

(1878-1952)

Arnavut asıllı ilim adamı
ve müfessir.

Tiran'da doğdu. Babasının adı Mustafa'dır. Tiran'ın tanınmış kültürlü ailelerinden birine mensup olan Hâfîz İbrâhîm ilk ve orta öğrenimini Tiran'da tamamladı. Bu arada Osmanlıca ve Arapça öğrendi. Ardından tahsil için İstanbul'a gittiyse de iki yıl sonra maddî sıkıntı yüzünden memleketine döndü. Arnavut isyanı dö-

Hâfîz
İbrâhîm
Dalliu

neminde yetişip kendi bölgesinin önde gelenlerinden biri olmasına rağmen kaynaklarda hayatı hakkında fazla bilgi yoktur.

Tiran'da ilk olarak Arnavutça tedrisat yapan okula öğretmen tayin edilen Hâfîz İbrâhîm, bilhassa kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi hususunda faaliyet gösterdi. 1909 yılının sonlarına doğru Arnavutluk halkı için kurulmuş olan İlbasan'daki öğretmen okulunda görev yaptı. 1908'de Manastır (Bitola - Makedonya), 1909'da İlbasan ve 1920'de Luşnyı (Lushnjë - Arnavutluk) kongrelerine katıldı. 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığının ilânında da etkili olan Hâfîz İbrâhîm'in, 1924-1926 yılları arasında Tiran'da çıkan haftalık *Dajti* adlı derginin sorumlu başyazarlığı görevini yürüttüğü görülmektedir.

1910'dan itibaren döneminin fikrî cereyanlarına karşı çıktığı için değişik zamanlarda hapsedildi. Arnavutluk Kralı Ahmet Zogu devrindeki İtalya istilâsı esnasında ve özellikle Enver Hoca döneminde kaleme aldığı yazıları sebebiyle tutuklandı, yazılarını neşreden yayınevleri kapatıldı. Enver Hoca'nın komünist iktidarı zamanında mahkûmiyeti bittikten sonra Tiran'da vefat etti.

Hâfîz İbrâhîm, Arnavut aydınlarının önde gelenlerinden biri sayılmaktadır. Eğitim, din, siyaset ve kültür alanlarında etkili faaliyetlerde bulunmuş, bir yandan okullarda görev yaparken öte yandan Kur'an tercüme ve tefsir çalışmalarını sürdürmüştür. *Dajti* dergisinin kurucularından biri olan Hâfîz İbrâhîm dönemindeki aydınları bu dergi etrafında toplamaya çalışmıştır. Arnavut halkına ait etnik bölgelerin birleştirilmesi için mücadele etmiş ve bu sebeple geniş bir çevre edinmiştir. Bu arada Osmanlı parlamentosunda milletvekili olan Hasan Priştina ve kültür çevrelerinin meşhurlarından sayılan Mûsâ Maçi, Hâfîz Ali Korça, İsmâil Ndroçi, Hasan Vogli, Müslim Lagami, Norbert Yoki gibi kişilerle münasebet kurmuştur. Arapça, Türkçe ve muhtemelen Farsça'ya da vâkıf olan Hâfîz İbrâhîm eserlerinde, toplumu yaşadığı dönemin kültürel değerlerine bağlı kalarak ilerletmeyi amaçlamıştır. İsmâil Bardhi tarafından Hâfîz İbrâhîm'in hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği konusunda bir doktora tezi hazırlanmaktadır.

Eserleri. Hâfîz İbrâhîm'in en önemli eserleri *Ajka e Kuptimevet të Kur'ani Qerimit* (Kur'an-ı Kerîm meâllerinin özü) adlı Arnavutça tercüme ve tefsir çalışması-

dır (Tiranë 1929). Kur'an-ı Kerîm'in başından Tevbe süresinin 16. âyetine kadar devam eden 1572 sayfa hacmindeki eser bu dilde yazılmış ilk tefsir kitabıdır. Müellifin hepsi Tiran'da basılmış diğer eserleri de şunlardır: *Texhvidi* (Tecvid [1921]); *E Lemja e të Madhit Profit dhe Jeta e Tij* (Ulu Peygamber'in doğumu ve hayatı [1934]); *Dhuntie Ramazani* (Ramazan'ın verdikleri [1935]); *Mësimie Teorike dhe Praktike të Moralit Islam* (İslâm ahlâkına ait teorik ve pratik dersler [1935]); *Libri i së Falmes* (Namaz kitabı [1937]); *Një Broshurë mbi Degat e Imanit* (İman esaslarına ait bir broşür [1939]); *Besimi i Muslimanëve* (Müslümanın inanç esasları) [1942]); *Ç'është Islamizma* (İslâm nedir? [ts.]); *Udhë Muhammedane* (Muhammed'in yolu [ts.]); *Hadithi Arbain* (Kırk hadis [ts.]); *Patriotizma në Tiranë* (Tiran'da vatanperverlik [ts.]); *Grenxat e Kuqe të Tiranës* (Tiran'ın kızıl arıları [ts.]); *Dokrrat e Hinit* (Kül budalalıkları [ts.]); *Një Andërr e Ime* (Bir rüya). Son eserin yazma bir nüshası İsmâil Bardhi'nin özel kütüphanesinde bulunmaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Arnavutluk'taki komünist rejim yüzünden bu eserlerin bir kısmının Belçika, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlandığı söylenmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Disa Fetar Patriot Musliman Shqiptarë (nşr. Albanian Islamic Center, Harper Woods), Michigan 1993, s. 90-101; Hysni Myzyri, "Hafiz Ibrahim Dalliu për Përhapjen e Mësimimit Shqip në Etapën e Fundit të Rilindjes", *Feja, Kultura dhe Tradita Islame ndër Shqiptarët*, Prishtinë 1995, s. 405-410; Feti Mehdii, *Përkthimet e Kur'anit në Gjuhën Shqipe*, Üsküp 1996, s. 21-30; a.m.f., "O Albanskim Prevodima Kur'ana", *Anali Gazi Husrevbegove Biblioteke*, V-VI, Sarajevo 1978, s. 241-242; Sinan Tafaj, "Veprimtaria Atdehtarë e Ibrahim Dalliu si Mësues, Vjershëtar e Publicist", *Revista Pedagogjike*, sy. 3, Tiranë 1984, s. 123-130.

ISMAIL BARDHI

HÂFİZ KEMAL

(1882-1939)

Daha çok
gazel ve mevlid okuyuşu ile tanınan
Türk hânenesidir.

21 Temmuz 1882'de İstanbul Şehremini civarında Tatlıkuyu'da doğdu. Bu sebeple Tatlıkuyulu Hâfîz Kemal olarak da tanınır. Babası saraç Âgâh Efendi'dir. Tiz, parlak ve geniş oktavlı sesiyle kısa zamanda mûsiki çevrelerinin dikkatini çekti. 1900'lerden itibaren şöhret kazanmaya başlayan Hâfîz Kemal, dönemin en

Hâfiz
Kemal

iyi mevlidhan ve gazelmanları arasında yer aldı. Nusretiye Camii müezziniğiyle başlayan resmî görevi Süleymaniye Camii başmüezziniğiyle sona erdi. Bazı eserlerde Süleymaniye Camii imamlığından bahsedilirse de yapılan araştırmalarda bu görevde bulunduğu dair bir kayda rastlanmamıştır. İstanbul Radyosu'nun ilk kuruluşunda Hâfiz Sadettin'le (Kaynak) birlikte programlara katılan Hâfiz Kemal, devrin meşhur sâzendeleri eşliğinde Columbia ve Odeon şirketleri için hazırladığı plaklara gazeller ve Hâfiz Sadettin ile birlikte şarkılar okudu. Ayrıca Dârüelhan Arşivi için de plak doldurmuştur. Konser ve plak çalışmalarını yurt dışında da devam ettirdi; konser vermek üzere Atina'ya (Ekim 1931), plak doldurmak için de Berlin (1928) ve Paris'e (1930) gitti. 1 Temmuz 1930 tarihinde konservatuvarda göreve başladı. Soyadı kanunundan sonra Gürses soyadını alan Hâfiz Kemal, hayatının son yıllarında yakalandığı kalp hastalığından kurtulamamaya 9 Ağustos 1939 tarihinde İstanbul'da öldü. Edirnekapı dışındaki mezarlıkta bulunan divan şairi Bâkî'nin kabri yanına defnedildi.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş ünlü hânendelerden olan Hâfiz Kemal özellikle okuduğu ezan, mevlid ve gazelleriyle tanınmıştır. Müsiki konusunda bir müddet Kasımpaşalı Cemal Efendi ile Bestenigâr Ziyâ Bey'den ve bilhassa Hacı Kirâmî Efendi'den istifade etti. Arkadaşlarından Ali Rıza Sağman onun "pestleri kaba, tizleştikçe inceleşen, dâvûdî, fal-sosuz, tatlı bir sesi"nin olduğunu söyler. Minarelerde okuduğu ezanı dinlemek için camilerin önünde büyük kalabalıkların toplandığı söylenir. Hâfiz Kemal, dinî ve din dışı sahada geniş bir repertuar sahibi olup meşhur mevlidhan Hasan Rızâ Efendi (Said Paşa imamı) tavrında mevlid okurdu. Güfte-beste uyuşmasının bütün inceliklerini ortaya koyduğu icrasın-

da kendine has bir üslûp geliştirdiği kabul edilir. Onun mevlid ve gazel tavrını en iyi şekilde alıp uygulayan talebeleri Hâfiz Hüseyin Tolon ile Sadi Hoşses olmuştur. Beş plaktan oluşan "Mevlid"i devrin müsiki meraklılarının elinde dolaşan eserler arasındadır.

Hâfiz Kemal bazı yayınlarda, devrin na'than ve mersiyehanlarından Cerrahpaşa Camii imam ve hatibi Hâfiz Mehmed Ârif Efendizâde Hâfiz Kemal ile (1882-1943) karıştırılmıştır. Diyanet İşleri eski başkanlarından M. Şerefettin Yaltkaya'nın küçük kardeşi olan, Yenikapı Mevlevî-hânesi'nde sikke giyip semâ çıkaran, daha sonra Kâdiriyye tarikatına intisap eden na'than Hâfiz Kemal bir ara Romanya'da imam ve hatiplik de yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evkaf Umum Müdürlüğü Süleymaniye Şubesi Hayrat Hademesi Maaş Defterleri, İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi (1931-32), s. 29; (1933-34), s. 29; (1935-36), s. 27; (1937-38), s. 27; (1939-40), s. 28; Ergun, *Antoloji*, II, 468, 634, 656; Ali Rıza Sağman, *Meşhur Hafız Sâmî Merhum*, İstanbul 1947, s. 95-97; a.m.f., *Mevlid Nasıl Okunur ve Mevlidhanlar*, İstanbul 1951, s. 7, 214; Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, II, 91, 121; Fikret Bertuğ, "Kemal (Hafız)", *DBİst.A*, IV, 519.

NURİ ÖZCAN

HÂFİZ KÖMÜR EFENDİ

XVII. yüzyılda yaşamış
bestekâr ve hânende.

İstanbul'da doğdu. Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Sultan IV. Mehmed döneminde (1648-1687) yaşadığı ve Mevleviyye tarikatına intisap ettiği bilinmektedir. Kantemiroğlu, devrin ünlü müsikişinaslarından Kasımpaşalı Koca Osman'ın yetiştirdiği talebelerden bahsederken hânendeler arasında Hâfiz Kömür'den de söz eder. Osman Efendi'den başka devrinin diğer müsiki üstatlarından da ders alarak kendini yetiştiren Hâfiz Kömür, gerek nazariyat bilgileri gerekse parlak üslûbu ile zamanın müsiki üstatları arasında yer almıştır.

Hâfiz Kömür hânendeliğinin yanı sıra bestekârlığı ile de tanınmaktadır. Dinî örnekler de vermesine rağmen bestelediği eserlerin çoğu din dışı müsiki formlarıdır. Ebûishakzâde Esad Efendi onun otuzun üzerinde eseri olduğunu kaydediyor. El yazması güfte mecmualarında birçok eserine rastlanmasına rağmen günümüze beste ve semâi formlarında sadece üç bestesinin ulaştığı tesbit edilmiştir. Devrin ileri gelenlerinin hazır bu-

lunduğu meclislerdeki sohbeti ve zarif nükteleriyle de şöret bulan Hâfiz Kömür, zaman zaman III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1808-1839) devirlerinin ünlü bestekârı musâhib Kömürüzâde Hâfiz Mehmed Efendi ile karıştırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Esad Efendi, *Atrabü'l-âsar*, İÜ Ktp., TY, nr. 6204, vr. 12^b-13^a; Müstakimzâde, *Mecmûa-i İlahiyât*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3397, vr. 112^b; *Mecmûa*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, nr. 637, vr. 37^b, 54^a, 55^a, 80^b, 81^a; nr. 650, vr. 37^a, 104^b, 106^b; *Mecmûa*, İÜ Ktp., TY, nr. 3466, vr. 35^b, 222^b, 228^a; nr. 3608, vr. 33^b, 58^b; Ezgi, *Türk Musikisi*, I, 171-172; III, 166-167; IV, 64-65; Ergun, *Antoloji*, I, 125, 179-181; II, 793; D. Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Ankara 1979, s. 242; Mehmed Veled [İzbudak] "Atrabülâsar", *Mekteb*, sy. 4, İstanbul 16 Şaban 1311/10 Şubat 1309 r., s. 184; [Hüseyin Sadedtin Arel], "Türk Bestekârlarının Terceme-i Halleri", *MM*, sy. 14 (1949), s. 23-24; Hayri Yenigün, "Hâfiz Kömür ve Kömürüzâde Hâfiz", a.e., sy. 208 (1965), s. 103; Öztuna, *BTMA*, I, 317.

NURİ ÖZCAN

HÂFİZ KUMRAL

XVII. yüzyılda yaşamış
zâkirbaşı, hânende ve bestekâr.

İstanbul Üsküdar'da doğdu. Asıl adı Mehmed'dir. Celvetiyye tarikatına intisap ederek tarikatın piri Aziz Mahmud Hüdâyî'nin terbiyesi altında yetişti. Güzel sesi ve zikir meclisini idare etmedeki kabiliyetiyle dikkati çekerek bir müddet sonra hankahın zâkirbaşılığına getirildi. Müsiki bilgilerini kimden aldığı kesin olarak bilinmeyen Hâfiz Kumral zamanla devrinin önemli müsikişinasları arasına girdi. Yılmaz Öztuna, kaynak göstermeden Hâfiz Kumral'ın 1621'de vefat ettiğini belirtir (*BTMA*, II, 38). Ancak hayatıyla ilgili bilgilerin çoğunun elde edildiği *Atrabü'l-âsar*'ın el yazması bazı nüshalarında onun IV. Murad (1623-1640), bazılarında ise Sultan İbrâhim (1640-1648) devrinde şöret bulduğu kaydedilmektedir. Buna göre Hâfiz Kumral'ın 1621 yılında vefat etmiş olması mümkün değildir.

Devrinin müsikişinasları arasında bilhassa gür ve tesirli sesiyle tanınan Hâfiz Kumral, zâkirbaşılığı ve hânendeliği yanında güçlü bir bestekâr olarak da kabul edilmiştir. Beste, semâi, na't, tevşih ve ilâhi formlarında bestelediği eserlerine çeşitli el yazması güfte mecmualarında rastlanmaktaysa da günümüze bunlardan ancak dördü ulaşabilmiştir. Ebûishakzâde Esad Efendi ise otuzun üzerin-